

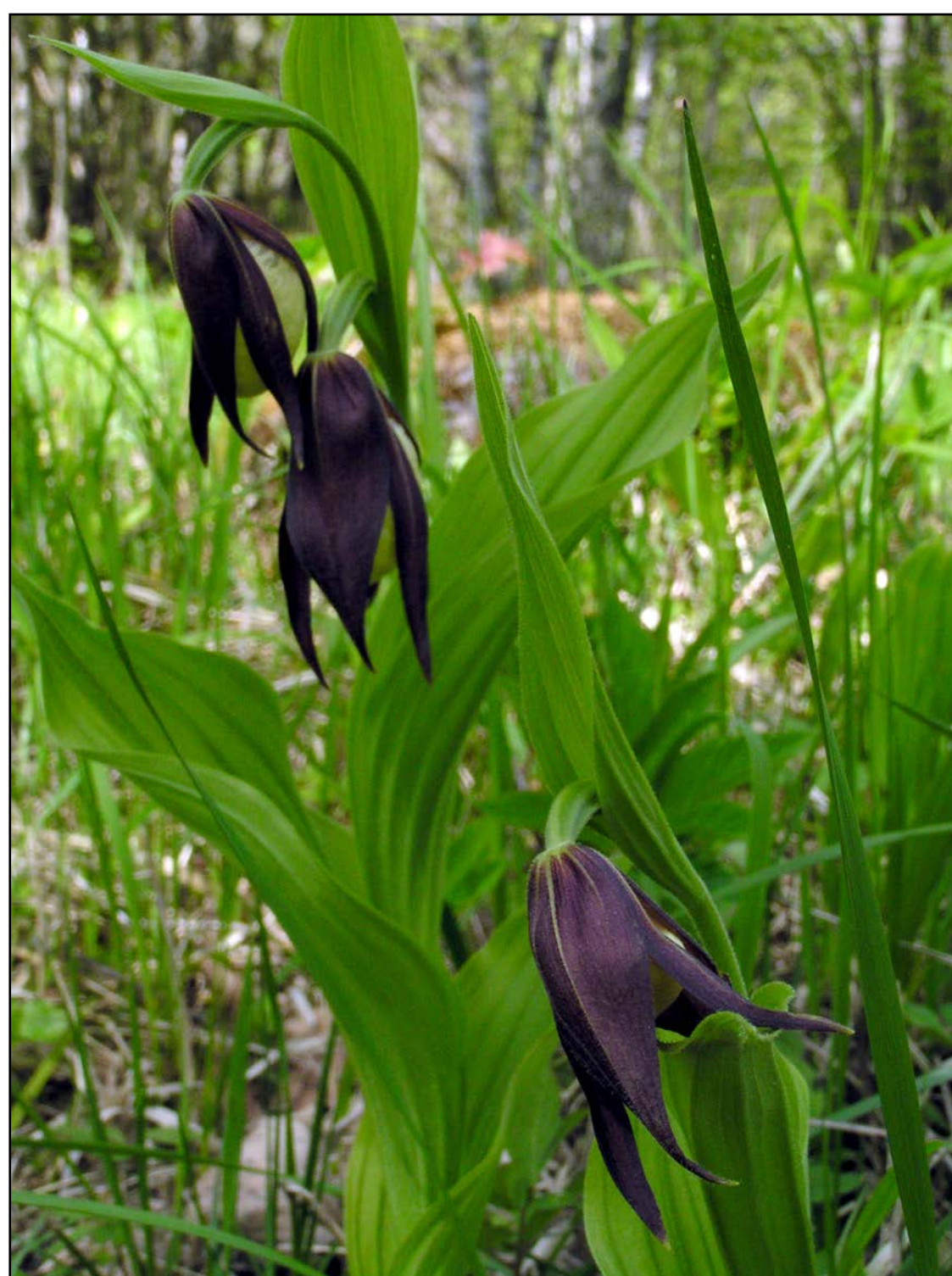
Orhideed

Kuldking puisniidul

Kahelehine käokeel

Kuldkinga avanevad pungad

Kaunis kuldking

Kaunis kuldking on taim, mis on oma nime auga välja teeninud. Ta näeb välja nagu kuldne punakaspruunide paelttega vanaaegne kingake ja ta on ka kaunis.

Laiad tugevate roodudega lehed ja lühikarvased varred võivad kanda 1-3 õit, mille mõõtmed võivad olla kuni 10 cm. Eri paigus võivad taimed olla erineva suurusega. Kuivematel lootaladel pisut madalamad ja väiksemate õitega, kui parasniiskete pisut võsastunud puisniitude varjus. Kõrgus varieerub 20 – 60 cm.

Kuldking kasvab kloonide ehk puhmikutena. Mullas asub tal horisontaalne risoom, mis harunedes võib anda isegi mitmekümnevõsulisi puhmikuid. Niisugune puhmik võib olla väga vana, isegi üle saja aasta. Iga õitsev või ka mitteõitsev maapealne võsu elab ainult ühe suve.

Taimedel kulub õitsemisikika jõudmiseks 10-15 aastat. Kuldkinga tolmeldavad ainult mõned üksikud sobiva suurusega mesilaseligid, kusjuures kõikidest nektari-lõhna peale õie sisse lennanud või roninud putukatest suudavad üksnes nemad libedast lõksust õiget teed pidi välja ronida. Irooniline on ka see, et tegelikult mingit nektarit polegi – taim toodab putukate meelitamiseks magusalõhnalist aseainet. Õitest viljub tavaliselt alla veerandi.

Suurimates populatsioonides Lääne-Eestis, saartel, aga ka Järva- ning Jõgevamaal võib korruga õitsemas leida mitmeid tuhandeid kuldkingi. Tähtis on see, et inimene oma toimetamistega kuldkinga kasvukohta ära ei rikuks. Talle ei meeldi liiga tihe varjukas võsa, aga ka lauslagedus ja liiga intensiivne niitmine või karjatamine võivad kuldkinga välja tõrjuda. Selleks, et risoom elus püsiks, peavad maapealsed võsud saama igal suvel piisavalt seda toitainetega varustada.

Kärbesõis

Lubjarikastel niisketel niitudel ja lubjarikaste madal-soode servades võime kohata väikest tähelepandamatut orhideed, keda on algul raske märgata, kuid kord juba leituna võib teda ümberringi palju olla. Lähedalt vaadatuna tundub nagu istuksid madala, 15-20 cm pikuse varre otsas tumedavärvilised kärbsed või väikesed mesilased. Kärbesõis on nii osav matkija, et suudab peale inimeste ära petta ka päris putukad.

Soodsas kasvukohas ja soodsates tingimustes võib ühel varrel olla kümme õit ja rohkemgi, kuid enamasti on korruga avatud ainult paar-kolm. Alumised järjest närtisivad ja ülemised avanevad. Sametjas, umbes sentimeetri pikkune punakaspruun huul on keskel metalse laiguga ja teised õiekattelehed meenutavad tundlaid. Õite lõhn sarnaneb emaste kaevurherilaste (Goryotes ja Argogoryotes) suguferomooni omaga. See kõik meelkitab kohale isaseid putukaid, kes arvavad, et tegemist on emastega. Huulepealsed karvakesed suunavad petetud putuka sobilikku asendisse nii, et paaritumist üritades saab ta kaasa tolmupaki, mis järgmisele õiele lennates satub emakasuumele. Pettuse ohvriks langevad eelkõige äsja koornunud noored isased ja seesugune paaritumisharjutus ei tee neile kahju.

Putukõie taimeperekonnas on ligi poolsada liiki, mis on levinud põhiliselt Vaheemere aladel ja enamikel neist on omad konkreetset tolmeldajad, kelle emasloomade feromoonid õied matkivad.

Kärbesõie õitseajaks on juuni lõpus-juulis. Õitseajaks on leherosett üsna vähemärgatav. Varrel püstiselt asetsevad kuni paari sentimeetrised kuprad valmivad juulis-augustis. Selleks ajaks on taime rohelised lehed kadunud ja alanud puhkefaas. Uued lehed ilmuvad juba hilissügisel või varakevadel. Igal aastal kasvab asemele 1-2 juuremugulat. Kärbesõis on Lääne-Eestis üsna levinud käpaline. Läänesaarte niiskematel puisniitudel, lookadastikes, loomännikutes ning madal-soodes esineb teda kohati arvukalt. Eestis on tema levila kirdepiir, nii et Soomes on kärbesõis väga haruldane.

Kärbesõis

Kahelehine käokeel ehk ööviil

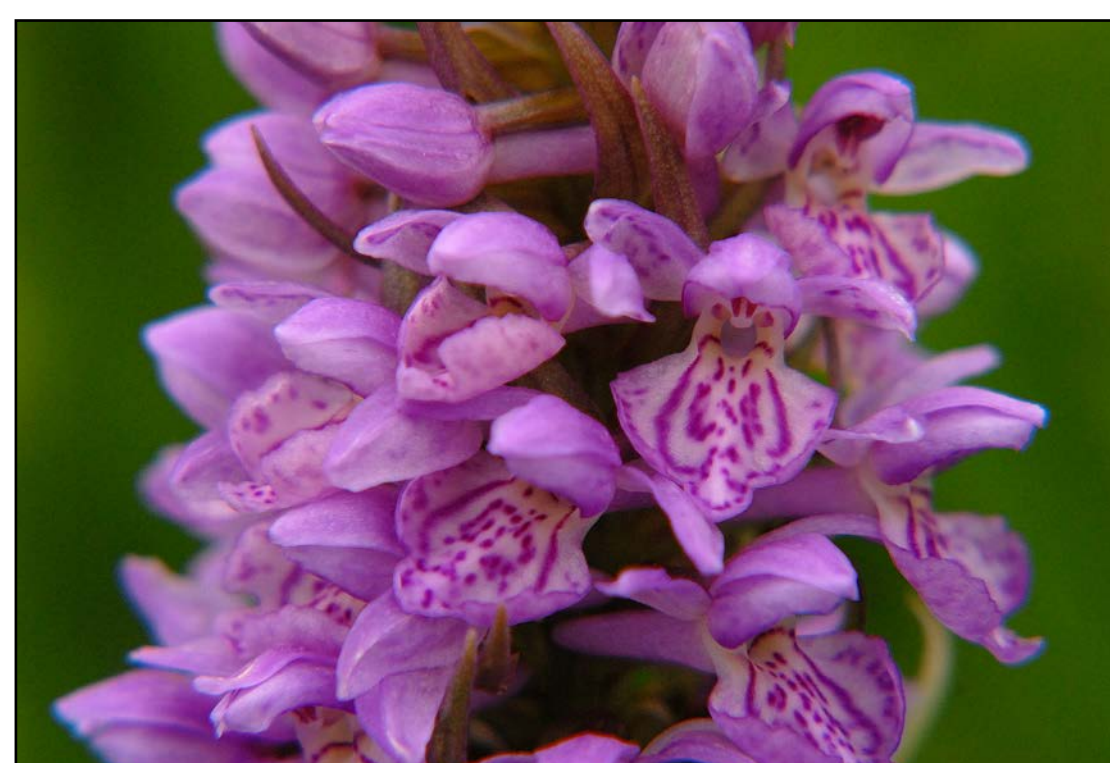
Kahelehine käokeel ehk ööviil on meie orhideedest ilmselt üks tuntumaid ja armastatumaid. Öhtused ning õised metsaheinamaad ja luhaservad poleks ilma tema meeldiva ja kaugele kanduva lõhnata kaugemal matkijal mis nad on.

Ööviili õied on salapärased, graatsilised ja näevad välja haprad. Terve õisik meenutab pisut kammimata patsi, aga tema tõeline võlu tuleb ilmsiks alles öhtuse madala päikese kiirtes, mis panevad õisiku otsküki seesmiselt hõõguma. Ka lõhn muutub loojangu ajal eriti tugevaks, seda ikka ja ainult hämarikuliblikate meelitamiseks. Ööviili pikad kitsad teravatipulised kannused on täis nektarit, mida liblikad armastavad ja mille imemise ajal võtavad nad „salakaubana“ kaasa kaks kleepketastega õietolmu pakikest, et need siis teist taimet külastades otse emakasuumele kanda.

Nagu mitmete teiste käpaliste, nii ka ööviili juuremugulad on metsigade maiuspalaks. Sea nina on lõhna suhtes väga tundlik ja nii oskab ta taimedel mugulad nii puhtalt ära hammustada, et taimed jäävad seniks püsti, kuni ära kuivavad. Kui see juhtub enne seemnete valmimist, on kahju suurem, sest ööviil paljuneb seemnetega. Vegetatiivselt paljunenud tihedaid puhmikuid tuleb ette haruharva.

Ööviil kasvab päris mitmekesistes kasvukohtades, alates loopealsetest ja kadastikes, lõpetades niiskete niitude ja sooservadega, juhtub ette ka happelisi männimetsi, kuigi harva. Pigem on ta ikka lubjalebene. Kahelehinist käokeelt tavaliselt koos oma lähisugulase roheka käokeelega koos ei näe. Viimane on tavaline parasniisketel puisniitudel ja niitudel. Sohu ja luhaserva rohekas käokeel tavaliselt ei roni.

Ööviililt jääb pidevalt vähemaks. Süüdi on ikka inimene küll oma maaparanduse ja muu maastikukujundusega, aga ka liigse armastusega. Pole ju vaja teda tuppa närtisima tuua. Parem kannatage ära need 2-3 sääske ja mingi teda vaatama tema enda elamisse. Veedate ühe unustamatu romantilise öhtu.

Balti sõrmkäpp

Valge tolmpä

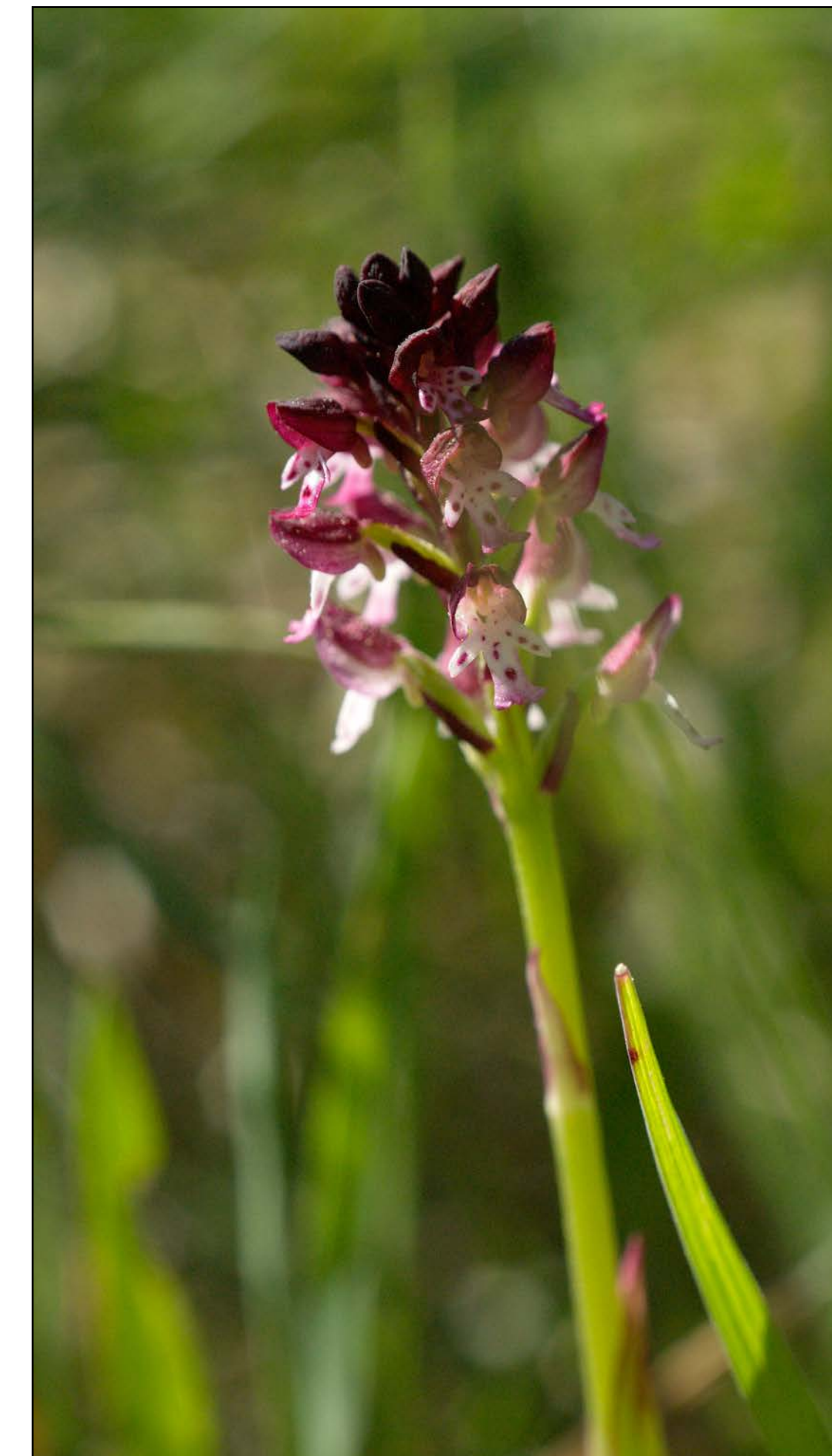
Valget tolmpäad võib kohata peamiselt läänesaartel, kus ta kasvab puisniitudel, loopealsetel, kadastikes, hõredates loometsades ja mõnikord lausa teepervedel. Mandril võib teda leida ainult Laelatu puisniidult. Mai lõpus ja juuni alguses õitsev valge tolmpä on meie flooras kõige suuremate valgete õitega orhidee. Õiekattelehtede pikkus ulatub neil poolteise sentimeetri ja õisikus võib olla kuni paarkümmend õit. Paraku on ka tolmpä suur valge õis puhtalt petuskeem – selle abil meelitab ta kohale teda tolmeldavad erakmesilased, aga nektarit seal vastutasuks ei pakuta. Seetõttu peab ka valge tolmpä leppima suhteliselt madala viljumisprotsendiga (3-15% õitest). Suur seemnete hulk – ühes kupras kuni 6000 – ongi selle kompensatsiooniks.

Kuna lehed on nii valgel kui punasel tolmpäal üsna sarnased, lisaks sellele sarnased ka neuvaipade lehtedega, siis võib see taimesõpru mõnikord eksitada, kui õit veel või enam pole. Inglise keeles kutsutaksegi mõlema perekonna esindajaid ühtemoodi Helleborine. Parem taimetundja teab seda, et tolmpäade õied asetuvad varrel kahekülgselt, neuvaipadel on õied aga ühel pool.

Maa all on valgel tolmpäal lühike risoom tihedate pikade nõõriiladsete peaaegu harunemata juurtega. Kui kasvukoht pole liiga võsastunud, areneb risoomil igal aastal uus pung või isegi mitu, nii et valget tolmpäad võib üldjuhul igal aastal näha samas kohas.

Valge tolmpä on mükoriisaseenest tugevas sõltuvuses. Idand toitub peaaegu eranditult seeneniidistiku abil ja enamasti teevad seda ka täiskasvanud taimed.

Populatsioonide jälgimine on näidanud, et noppimine kahjustab valget tolmpäad üsna oluliselt, sageli ei suuda taim pärast noppimist endist elujõudu taastada. Ka lageraie mõju kahjulikult. Parim kasvupaiga hool-dus peaks olema mõõdukas harvendamine ja hiline niitmine, kui õitsemisaeg on juba möödas. Soovitav on isegi tolmpäad niitmata jätta.

Tõmmu käpp

Tõmmu käpp

Tõmmu käpp on väikest kasvu orhidee ja väikesed on ka tema õied. Kuna pealised õiekattelehed ja avanemata pungad on tumepurpursed kuni mustad ja ülejäänud osa õitest on peaaegu valge, on tekkinud kontrast silmatorkav ja seda on ka taimed ise. Oma tõmbi tumeda tipu tõttu on ta inglise keeles teeninud nime Burnt Orchid.

Tõmmu käpp võib õitseda juba mai esimeses pooles, aga ka alles juuli keskel, kuna ta esineb kahe alamliigina. Välimuses vahet pole, ainult fenoloogias. Muhus ja Ida-Saaremaal kasvab varane populatsioon, Lääne-Saaremaal, mandril ja Hiiumaal aga hiline. Kui varased isendid on madalakasvulised, siis hilised on sama kõrged kui ümbritsev rohi. Juuli keskel võib umbes samades kasvukohtades leida ka harjakat härghina, mille tumedad kõrglehed ja heledamad õied petavad mõnikord tõmmu käpa otsijad ära.

Tõmmu käpa tolmeldajad on tõenäoliselt mesilased ja mardikad. Viljuvaid taimi on tavaliselt alla veerandi. Tõmmu käpa seemned on käpaliste hulgas peaaegu kõige väiksemad ja areng on äärmiselt aeglane. See aeg, kuni see eme idaneb ja temast kasvab viljuv täiskasvanud taim, võib olla kuni 16 aastat. Pealegi jäävad väga vähesed tõmmud käpad kauemaks püsima, kui paar nappi aastat.

Tõmmu käpp oskab paljuneda ka vegetatiivselt, juuremugulatega

Tõmmu käpa kasvukohaks on niidud, puisniidud, kadastikud ja loometsad. Levinud on ta põhiliselt Saaremaal, Lääne- ja Põhja-Eestis. Siin on tema areaali põhjapiir.

Üks suurtest hilise õitsemisajaga alamliigi leiukohtadest oli praeguse Kurevere karjääri territoorium. Enne karjääri rajamist prooviti mõnikümmend väljakaevatud isendit istutada paikadesse, kus see liik varem teadaolevalt esines, aga oli kaduma läinud. Kahjuks ei läinud praktiliselt ükski kasvama.

Huvitav on mainida, et üks leiukohtadest on asunud ka Virtsus, koolimaja lähistel üsna käidavas kohas.